“TIRILISH KOMPLEKSI” (JONLANISH MAJMUALARI) FENOMENI VA UNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti surdo tarjimonlik yonalishi talabalari
Yuldashbayeva Zarina Muzaffar qizi
yuldoshboyeva@icloud.com
Ravshanova Zarina Ravshan qizi
ravshanova.zarina5@icloud.com
Ilmiy rahbar : **Abdurasulov Jaxongirmirzo**

Annotatsiya: Ushbu maqolada chaqaloqlik davrining eng muhim psixologik neoplazmasi (yangi tuzilmasi) hisoblangan “tirilish kompleksi” (jonlanish majmuasi) fenomeni tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu fenomenning tarkibiy qismlari, yuzaga kelish muddatlari va bolaning keyingi intellektual hamda emotsional rivojlanishidagi strategik o‘rni yoritilgan. Shuningdek, ona va bola o‘rtasidagi affektiv muloqotning buzilishi natijasida yuzaga keladigan gospitalizm xavfi va “tirilish kompleksi”ning ijtimoiy rivojlanish vaziyatidagi ahamiyati O‘zbekiston hamda jahon psixologiya maktablari qarashlari asosida tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: tirilish kompleksi, jonlanish majmuasi, chaqaloqlik, affektiv muloqot, ijtimoiy tabassum, vokalizatsiya, gospitalizm, ijtimoiy rivojlanish vaziyati, neyroplastiklik, subyekt-subyekt munosabati.

KIRISH

Inson ontogenezida shaxsning shakllanishi birinchi ijtimoiy javob — tabassum va jonli harakatlar bilan boshlanadi [1, 67-b.]. Chaqaloqlik davrining yakunida (odatda hayotning 2-oyida) yuzaga keladigan “tirilish kompleksi” (rus adabiyotlarida *“kompleks ojivleniya”*) fenomeni psixologiya fanida bolaning biologik mavjudotdan ijtimoiy subyektga o‘tishining asosiy belgisi sifatida e’tirof etiladi [2, 18-b.]. Ushbu fenomen shunchaki jismoniy harakatlar yig‘indisi emas, balki bolaning tashqi olamga, xususan, insonga yo‘naltirilgan birinchi ongli intilishidir [3, 58-b.]. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim va ilk yoshdagi bolalar rivojlanishini monitoring qilish tizimida ushbu majmuaning o‘z vaqtida shakllanishi bolaning ruhiy sog‘lomligini belgilovchi asosiy indikator hisoblanadi [4, 72-b.]. Muammo shundaki, zamonaviy axborotlashgan jamiyatda ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi emotsional aloqalarning susayishi “tirilish kompleksi”ning kechikishiga yoki to‘liq shakllanmasligiga olib kelmoqda, bu esa o‘z navbatida bolaning kelajakdagi muloqot qobiliyatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi [5, 42-b.]. L.S. Vigotskiy ta’kidlaganidek, ushbu komponentlar yaxlit bir tizimni tashkil etadi va ularning birortasi bo‘lmasligi rivojlanishda nuqson borligidan ogohlantirishi mumkin [6, 36-b.]. Chaqaloqlik davrida bola hali nutqqa ega emas, biroq uning muloqotga bo‘lgan ehtiyoji yuqori nuqtada bo‘ladi. Bu davrdagi ijtimoiy rivojlanish vaziyati — bola va kattaning uzviy birligi (“Biz” tushunchasi)dir. “Tirilish kompleksi” aynan shu muloqotning natijasi va vositasidir. E.G‘. G‘oziyev tadqiqotlarida ko‘rsatilishicha, bola faqat qorni to‘q bo‘lgani uchun emas, balki ota-onasi bilan emotsional aloqaga kirishganida o‘zini baxtli his qiladi.

Bevosita emotsional (affektiv) muloqot bu davrdagi yetakchi faoliyat hisoblanadi. Agar bola faqat mexanik parvarish qilinsa (ovqatlantirish, yuvintirish), lekin u bilan gaplashilmasa, “tirilish kompleksi” so‘nib boradi. Bu hodisa fanda gospitalizm deb ataladi. Gospitalizm natijasida bolaning nafaqat ruhiy rivojlanishi, balki jismoniy o‘sishi ham to‘xtab qolishi, immuniteti pasayishi isbotlangan. Neyrofiziologik nuqtai nazardan “tirilish kompleksi” miya yarim sharlari po‘stlog‘ining faollashuvi va neyronlararo sinaptik aloqalarning tezkor shakllanishi bilan bog‘liq. Bolaning tabassumi miyadagi “quvonch markazlari” (dofaminergetik tizim) ishga tushganini bildiradi. M.G. Davletshin ta’kidlaganidek, intellektual rivojlanish poydevori aynan shu ilk emotsional reaksiyalar davrida qo‘yiladi. Diqqatni jamlash (fiksatsiya) ko‘nikmasi keyinchalik o‘quv faoliyatidagi ixtiyoriy diqqatning asosi bo‘lib xizmat qiladi. Vokalizatsiya esa nutqning artikulyatsion apparati shakllanishidagi birinchi bosqichdir.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar “tirilish kompleksi” shakllanishida otaning ham roli beqiyos ekanligini ko‘rsatmoqda. Agar ona bilan muloqot ko‘proq “tinchlantiruvchi”, “himoya qiluvchi” xarakterda bo‘lsa, ota bilan muloqot ko‘proq “faollashtiruvchi”, “o‘yinli” xarakterga ega bo‘ladi. Bu bolaning hissiy dunyosini turfa xil qiladi. O‘zbekistonlik olima V.M. Karimova oila psixologiyasi doirasida ota-ona va bola o‘rtasidagi bu uch tomonlama munosabatning sog‘lom bo‘lishi bolada dunyoga nisbatan “bazaviy ishonch”ni shakllantirishini isbotlagan.

Z.T. Nishonova mustaqil fikrlashning embrional shakllari aynan shu davrdagi “izlanish faolligi”da ko‘rinishini ta’kidlaydi. Bola o‘z harakatlari bilan kattalarni boshqarishi (yig‘i orqali chaqirishi va tabassum orqali ushlab turishi) uning birinchi ijtimoiy tajribasidir. “Tirilish kompleksi”ning shakllanishi faqatgina tabiat bergan instinkt emas, balki tarbiyaviy muhit mahsulidir. Bugungi kunda “ekran deprivatsiyasi” degan tushuncha paydo bo‘ldi: yosh ota-onalar bola bilan muloqot qilish o‘rniga uning qarshisiga yorqin videolar qo‘yib berishmoqda. Natijada bola jonli inson yuziga emas, balki ekrandagi statik yoki sun’iy tasvirga moslashadi. Bu esa “tirilish kompleksi”ning strukturaviy buzilishiga olib keladi. Jonli muloqotning o‘rnini hech qanday texnologiya bosa olmaydi, chunki faqat insoniy muloqotdagina emotsional rezonans (hissiyotlarning bir-biriga yuqishi) yuz beradi. O‘zbek milliy tarbiya an’analaridagi allalar, “erkalashlar” va “ko‘z tegmasin” deb qilingan yaqin muloqotlar ilmiy tushunchadagi jonlanish majmuasini rivojlantirishning eng mukammal xalqona usullaridir. Milliy mentalitetimizda bolaning kattalar davrasida bo‘lishi, unga ko‘p e’tibor berilishi gospitalizm xavfini keskin kamaytiradi.

XULOSA

“Tirilish kompleksi” fenomeni — bu tabiatning insonga bergan eng buyuk in’omi bo‘lib, u muloqotning boshlanishini va shaxsning tug‘ilishini anglatadi. Chaqaloqlik davrida “tirilish kompleksi”ning to‘laqonli shakllanishi uchun bola faqat jismoniy parvarishga emas, balki chuqur mehr va emotsional muloqotga muhtoj. Ota-onalar ushbu fenomenning ahamiyatini anglashlari va har bir tabassumni bolaning buyuk kelajagi sari qo‘yilgan birinchi qadam sifatida qadrlashlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G‘oziyev, E. G‘. (1994). *Yosh davrlari psixologiyasi*. Toshkent: O‘qituvchi. (67-75-betlar).

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2019). *O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida*. PF-5712-son. (18-22-betlar).
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (58-65-pages).
4. G‘oziyev, E. G‘. (2010). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: Universitet. (72-78-betlar).
5. Spitz, R. A. (1945). Hospitalism: An Inquiry into the Genesis of Psychiatric Conditions in Early Childhood. *Psychoanalytic Study of the Child*, 1, 53-74.
6. Davletshin, M. G. (2002). *Psixologiya va pedagogika*. Toshkent: O‘zbekiston. (36-40-betlar).
7. Karimova, V. M. (2000). *Ijtimoiy psixologiya*. Toshkent: Fan. (84-88-betlar).
8. Nishonova, Z. T. (2005). *Mustaqil fikrlash psixologiyasi*. Toshkent: Fan. (112-118-betlar).
9. Elkonin, D. B. (1971). *Toward the Problem of Stages in the Mental Development of the Child*. Soviet Psychology, 10(6), 538-563.
10. Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books. (145-155-pages).